

Mohammed A. Bamyeh, *İslam'ın Yaşam Dünyaları: Bir Dinin Pragmatikleri*, Albaraka Yayınları, 2022, 334 s.

Değerlendiren: Vefa Can Kaya

Son dönemde çağdaş İslam düşüncesi ve İslam tarihine ilişkin gündem yaratan önemli eserler yayınlandı. Bunlar arasında Türkçeye tercüme edilen, İslamcılığı Avrupa merkezlik tartışmaları ve post-kolonyal literatür içerisinde ontolojik ve kuramsal bir perspektife yerleştiren ve küresel düzeyde Müslüman öznelliğini temsil edebilecek bir siyasal yapının bulunmadığı güncel durumda hilafeti *islami-cate* bir süper güç metaforu olarak tartışan Salman Sayyid (2017 ve 2019), modern devlet ile İslam şeriatı arasındaki varoluşsal çelişkiyi ele alan Wael Hallaq (2019), İslam'ın modern öncesi klasik dönemini müphemlik kavramını merkeze taşıyarak inceleyen Thomas Bauer (2019) ve İslam dünyası fikrinin 19. yüzyılda nasıl icat edildiğini emek mahsulü bir küresel entelektüel tarih çalışmasıyla ortaya koyan Cemil Aydın (2021) çağdaş İslam tartışmalarına yeni açılımlar kazandırdılar. Söz konusu literatürün genel olarak güncel sosyal bilimlerdeki tartışmalardan beslenen, kuramsal ve entelektüel açıdan zengin, akademik ve medyatik çevrelerdeki popüler İslam

@ Arş. Gör. Dr., Samsun Üniversitesi. vefa.kaya@samsun.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-8059-3058>

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/D0345
insan & toplum, 2023; 13(1): 504-509.
insanvetoplum.org

anlayışlarına ve üretilen İslamofobi endüstrisine karşı meydan okuyucu ve eleştirel bir damara sahip olduğu ifade edilebilir¹.

Ürdün asıllı Amerikalı sosyolog Mohammed A. Bamyeh'in 2019 yılında Oxford University Press tarafından yayınlanan ve 2022 yılında Albaraka Yayınları tarafından Ayşe Ulucak'ın tercümesiyle Türkçeye kazandırılan *İslam'ın Yaşam Dünyaları: Bir Dinin Pragmatikleri* başlıklı eseri söz konusu literatüre önemli bir katkı olarak değerlendirilebilir. Bu eserin mevcut literatürde öne çıkan özelliği, yazarın sosyolog olmasının bir sonucu olarak İslam'ın modern dünyada gücünün ve etkisinin sosyolojik bir perspektifle incelenebileceği vaadine sahip olmasıdır. Çağdaş dönemde İran İslam Devrimi (1979), 11 Eylül saldırıları (2001) ve Arap Baharı isyanları (2011) hadiselerinin gözlemciler tarafından bir sürpriz olarak kavrandığını ifade eden Bamyeh, bu eseri mevcut hadiselerde İslam'ın gerçek rolünün ne olduğuna ilişkin kavrayış eksikliğimizden hareketle kaleme aldığı vurgulamaktadır (Bamyeh, 2022, ss. 11-15). Literatürdeki boşluğu doldurmak için İslam'ın sosyolojisine girişen Bamyeh, İslam'ı üç farklı düzlemde; toplumsal hareketler bağlamında, bu hareketlere ilişkin ve kamusal entelektüel tartışmaları çerçeveyeleyen kamu felsefesi bağlamında ve İslam'ın küresel varlığının ona dayanıklılık kazandıran tarihi yapıları bağlamında ele almaktadır. Bu üç unsurun; toplumsal hareket, kamusal felsefe ve küresel yönelimin herhangi bir ideolojinin “yaşam dünyaları” olarak ifade edilebileceğini vurgulayan Bamyeh'in çalışmasındaki temel çıkış noktası, fiili hayat için pragmatik bir anlam pusulası sunan ve böylece kendisini yenileyebilen kadim bir dinin çağdaş dünyada sahip olduğu sosyolojik potansiyeldir. Bu bağlamda Jürgen Habermas'ın sistemin karşısında konumlandığı analitik bir kavram olarak yaşam dünyasını İslam'ın sosyolojisi için kavramsal bir zemin olarak kavrayan Bamyeh, böylece İslam'ı insandan bağımsız görünen bir inanç sistemi olarak sunmak şeklindeki özelleştirme arzusunun veya İslam'ı modern değerlerle uyumlu hale getirerek savunmacı bir konuma savrulmanın önüne geçmeye çalışır (Bamyeh, 2022, ss. 16-22). İslam'ı sosyolojik bir perspektifle “Müslümanlar ne yapıyorsa o demektir” (s. 291) şeklinde yaşayan bir varlık olarak ele alan Bamyeh'in kuramsal perspektifiyle tutarlı bir biçimde eser boyunca İslam'ın pragmatik boyutlarına odaklandığı söylenebilir.

Kitabın ilk bölümü, İslam'ı toplumsal hareket bağlamında modern İslami toplumsal hareketler (Müslüman Kardeşler), devrimci hareketler (Hizbu't Tahrir) ve cihatçı

1 Bu kısa giriş literatürde öne çıkan tercüme eserleri tanıtıcı mahiyete sahiptir ve söz konusu literatür geniş kapsamlı biçimde eleştirel olarak sorgulanabilir. Thomas Bauer'ın çalışması üzerinden eleştirel bir sorgulama yürüten bir değerlendirme için bkz. Gençosmanoğlu, A. (2020). Modern dünyada Müslümanlar için İslam'ı yeniden keşfetmek: Mühphemlik kültürü ve İslam üzerine eleştirel bir değerlendirme, *İnsan & Toplum*, 10 (3), 190-216.

hareket (DAEŞ) modellerini karşılaştırarak ele almaktadır. Esas olarak Müslüman Kardeşler'in ortaya koyduğu kapsamlı modele odaklanan ilk bölümde, ikinci ve üçüncü örgütsel modelin sıradan katılıma vurgu yapan ilk modelin görece başarısını ortaya koymak üzere işlevsel kılındığı görülmektedir. İktidarı devrimci bir şekilde ele geçirmeye çalışan Hizbu't Tahrir'in uzak bir hedef benimsediği için üyelerinin günlük hayatına yoğunlaşmış onlara bir ufuk sağlayamadığı belirtilmekte, modern cihatçılığın ise savaş bölgelerindeki yerel şartların, nihilizmin, küresel gençlik kültürünün ve Vahhabi ideolojinin mirasının etkisiyle ortaya çıktığı ve nihayetinde kötü idarenin bir semptomu olarak değerlendirilebileceği ifade edilmektedir. Müslüman Kardeşler'in örneğini sunduğu kapsamlı ve modern katılımcı etiği içeren İslami toplumsal hareketler için beş nitelik zikredilmektedir. İlk olarak bu hareketler siyasi oluşumlardan ziyade yardım dernekleri olarak ortaya çıkma eğilimindedir. İkincisi, ilkiyle ilişkili olarak bu tür İslami toplumsal hareketler Müslümanlar arasındaki içkin bir dindarlıktan ziyade genel olarak toplumun kendini devlet dışında örgütlenme kapasitesini ifade eder. Üçüncü olarak bu hareketler kamusal alandan dışlanmış olan nüfusun giderek siyasallaşmasının bir aracı haline gelirler. Dördüncüsü, İslami toplumsal hareketlerin siyasi başarısının esas kaynağı, iktidar odaklı siyasi bir program inşa etmekten ziyade dini söylemi devlet dışındaki alana hitap edecek şekilde kullanma becerisinde saklıdır. Bu hareketler, üyelerinin gündelik hayatındaki edimlerine odaklanarak öncelikle Müslüman bir ferdin yetişmesini, ardından Müslüman bir aile inşa etmeyi, ailelerden İslami bir mahallenin teşekkülünü, ardından Müslüman toplum oluşturma stratejisini benimsemektedir. Toplumun alttan İslamlaştırılması hedefi böylece üyelere sürekli olarak takip edebileceği çok sayıda mikro hedef sunar. İslami toplumsal hareketlerin iktidar gücünü ele geçirmeyi hedeflemediği için toplumsal alanda başarılı olduğunu vurgulayan Bamyeh, beşinci ortak özellik olarak İslami toplumsal hareketlerin iktidarı ele geçirdiklerinde dönüşme ve hatta başarısız olma eğiliminde olduğunu ifade eder. Bu bağlamda Mısır, Lübnan, Sudan, Türkiye ve Tunus deneyimleri ile istisnai bir örnek olarak İran'ın durumu tartışılarak İslami hareketlerin iktidar olduktan sonra yaşadıkları tecrübe öğrenme ve dönüşüm süreçleri analiz edilir. İslami hareketlerin tecrübe öğrenme sürecinde belirleyici faktörün iktidara ulaşma yöntemi olduğu ve böylece bir patika bağımlılığından söz edilebileceği ifade edilir. Bamyeh'e göre, modern İslami hareketleri tamamlanmış çıktılar olarak düşünmek yerine geniş toplumsal katılım deneyimleri olarak değerlendirmek gerekir. İslami toplumsal hareketlerin Avrupa'da 19. yüzyıldan itibaren liberal ve sosyalist çözümlere alternatif olarak seferber edilen Hristiyan sosyal demokrasi geleneğiyle benzerliğine dikkat çekilerek ikisi arasındaki önemli bir fark olarak İslami projenin yönetme konusunda daha az tecrübeye sahip olduğu vurgulanır.

Kitabın ikinci bölümü, İslam'ın modern dönemde varlığının kamusal alanda entelektüel olarak meşrulaştırma biçimlerine odaklanır. İslam dünyasındaki kamusal tartışmalardan hareketle kamusal entelektüel İslam'ın araçsal ve hermenötik olmak üzere iki temel yaklaşıma sahip olduğu iddia edilir. Bu ikili ayırım, bir müminin din fikrine nasıl yaklaştığını açıklamaya yönelir. Araçsal İslam, modern toplumsal sorunların çözümünde İslam'ı bir çare olarak gören yaklaşımı ifade eder. İslam'ı "topyekun bir hayat tarzı" olarak kavrayan ve 19. yüzyılın modernist İslamcı aydınlarının mirasına dayanan bu yaklaşım, ilahi emir ve yasakların kesin bir şekilde bilinebilir olduğunu vurgulayarak dindarlığın kolektif bir kimlik olarak şekillenmesine izin verir. Araçsal İslam'ın sömürgecilik ve bağımsızlık mücadeleleri çerçevesinde ortaya çıkan seküler milliyetçiliği reddetmekten ziyade onu derinleştirme ve geliştirme arayışında olduğunu vurgulayan Bamyeh, iki zıt örnek olarak Mısır ile Türkiye'nin siyasal deneyimlerinin milliyetçilik ve ulusal kalkınmacı model konusunda seküler ve dini olanın birbiriyle nasıl iç içe geçmiş olduğunu ortaya koyduğunu ifade eder. Günlük uygulamaları yönlendiren topyekun bir hayat tarzı veya eylem için hazır bir rehber olarak değerlendirilen araçsal İslam perspektifine karşı hermenötik yaklaşım ise temelde İslam'ın anlamının apaçık olduğu varsayımını reddeder. İlahi olan ile beşeri olan arasındaki hiyerarşiye vurgu yapan hermenötik perspektif, insani deneyimin sınırlı ve bağlamsal olduğu gerçeğinden hareketle dinin aşkın hakikatlerini sunabilecek hiçbir otorite olmadığını ifade eder. Bu bağlamda kutsal metin yerine hayatın kendisini başlangıç noktası olarak kabul eden hermenötik perspektifte İslam, tıpkı insanlar gibi yaşayan ve insanlığın aklıyla birlikte gelişen, dinamik bir varlıktır. Hermenötik İslam'ın Sudan'da Muhammed Taha, Türkiye'de Bediüzzaman, İran'da Abdülkerim Sûruş gibi dağınık halde bulunan kamusal figürler tarafından geliştirildiğini ifade eden Bamyeh, nihayetinde modern dinin zorunlu olarak kendisini kamu felsefesi biçiminde ortaya koyduğunu vurgular.

Kitabın üçüncü bölümü, İslam'ın küresel niteliklere sahip tarihsel tecrübesinin sosyolojik yapılarını tanımlar. Bu tecrübenin bilinen adıyla Darül İslam'ın öngörülebilir bir dünya sistemi ortaya koyduğunu ifade eden Bamyeh, İslami küresel sistemin kısmi kontrol, serbest dolaşım ve kültürel çok söylemlilik ilkelerine dayandığını iddia eder. Kısmi kontrol ile ifade edilen husus, devletin İslam coğrafyasında tarihsel olarak toplumdaki çeşitli otorite kaynaklarından yalnızca biri olduğu geniş bir toplumsal özerklik alanına işaret eder. İslam'ı özerk bir sivil kültür olarak inşa eden ulemanın devletten bağımsız bir konuma sahip olduğu, bu ilmi otoritenin vakıf sistemi ile sosyo-ekonomik olarak özerkliğini koruyabildiği vurgulanır. Kısmi kontrolün sonucu olarak İslam coğrafyası boyunca seyyahların, hacıların, tüccarların ve alimlerin serbest dolaşım ilkesiyle hareket edebildiği ifade edilmektedir. Son olarak İslam'ın sosyolojik olarak çok söylemlilik niteliğini haiz olduğu vurgulanır. Çok söylemlilik, tek bir

anlatının içindeki muhtelif seslere düzen verdiği bir durumu tanımlar. Evrensellik iddiasını taşıyan ideolojilerin çok söylemlilikten kaçamayacağı ifade edilerek bu ilkenin Müslüman toplumsal sistemlerin en uzun süre ayakta kalan dayanak noktasını oluşturduğu vurgulanır. Medine döneminde çok söylemlili bir karaktere bürünen İslam'ı üç büyük alim olarak Şafii, Eş'ari ve Gazzali'nin kendi dönemlerinde inşa ettikleri özgün sentezlerle çok söylemlili bir sisteme kavuşturdukları iddia edilmektedir. Nihayetinde bir toplumsal sistem olarak çok söylemliliğin, kendisinden önceki bağlılıkları ortadan kaldırmak yerine bünyesine katma eğiliminde olduğu vurgulanır. Ancak sömürgecilik tecrübesi ve modern devletle birlikte özerk sivil kültür olarak İslam'ın geriletildiği ve esas olarak kendi kendini örgütleyen toplumun bir düzenleme aracı olan Şeriat'ın hatalı bir biçimde modern hukukla eş anlamlı şekilde kullanılmaya başlandığı çağdaş dönemde küresel İslami tecrübenin parçalandığı bir durum tasvir edilmektedir. Sonuç olarak ise, çağımızda küresel bir düzenin insani kalabildiği ölçüde Darül İslam'ın tarihsel deneyiminde sahip olduğu ilkelerle örtüşmek zorunda olduğu ifade edilir.

Kitabın sonuç kısmı, sosyolojinin verimleriyle genelde dinleri özelde ise İslam'ı nasıl analiz edebileceğimiz ile ilgili ders niteliğinde metodolojik bir bakış açısı sunuyor. Müslümanların karşılaştıkları her sorunda zaruri olarak İslam'a başvurmadığı, ona daha ziyade ihtiyati/yedek bir söylem olarak atıfta bulunulduğu ve böylece diğer modernist seküler alternatiflerin krize girmesiyle birlikte İslamcılığın yükselişe geçtiği ifade ediliyor. Dolayısıyla ihtiyati bir söylem olarak dinin, derin uykusundan uyandırılarak, Müslüman toplumların modern niteliklerine ve ihtiyaçlarına karşılık verecek şekilde modernleştirildiği vurgulanıyor.

İslam'ın Yaşam Dünyaları, Saba Mahmood (2005) ve Armando Salvatore (2016) ile birlikte çağdaş İslam literatüründe sosyolojik perspektifin yeni fikirleri ve araştırmaları kışkırtan özgün bir boyuta sahip olduğunu kanıtıyor. Bamyeh'in çalışmasında basmakalıp yargılara karşı meydan okuyucu çok sayıda fikre sahip olduğu ve ele aldığı mesele üzerine yeni kavramsallaştırma denemelerine giriştiği görülüyor. Bu minvalde örneğin yazarın İslam'a ilişkin iki yüz yıldır süregelen kamusal tartışmaları araçsal ve hermenötik olmak üzere ikili ayrım üzerinden analiz etmesi, İslami toplumsal hareketleri Avrupa Hristiyan sosyal demokrasisine benzetmesi veya İslam'ın küresel tarihsel tecrübesinin bugün çağdaş bir küresel düzen için bir model olabileceğini önermesi, şaşırtıcı derecede özgün iddialara sahip olduğunu gösteriyor. Ancak öte yandan küresel İslami tecrübenin ele alındığı üçüncü bölümde çok ilginç tezlere yer verilmesine karşın yazarın argümanlarını kanıtlamak için tarihe başvurmakla yetinmesi, kitabın yöntemsel olarak zayıf yönünü oluşturuyor. Bin dört yüz yıllık geçmişi kapsayan haliyle İslam tarihi kendisinden ihtiyaç duyulan malzemenin devşirilmesi konusunda cömert olmasına karşın, İslami küresel tecrübeye

ilişkin argümanların etkin şekilde sağlanmasının yapılabilmesi için alternatif küresel düzenlerle karşılaştırmalı bir değerlendirme eksikliği göze çarpıyor. İkinci olarak, Bamyeh'in çalışmasında, dikkatli Türk okurların fark edebileceği üzere, Türk siyasal tarihinin -özellikle Kemalist devrim ile AK Parti iktidarı tecrübesinin- ayrıntılı şekilde değerlendirilmesine karşın, İslamcı Türk entelektüellere hiç atıf yapılmamış olması önemli bir duruma işaret ediyor. Bu habersizlik veya bilgisizlik probleminin Anglofon çağdaş İslam literatüründe yaygın bir şekilde yerleşmiş olması, Türkiye İslamcılığının siyasal hareketlerin ötesinde entelektüel düzeyde oluşturduğu birikimin tanıtılmaya ve tartışılmaya daha fazla ihtiyacı olduğunu gösteriyor.

Kaynakça | References

- Aydın, C. (2021). *İslam dünyası fikri: Küresel bir entelektüel tarih çalışması*. Alfa Yayınları.
- Bauer, T. (2019). *Müphemlik kültürü ve İslam: Farklı bir İslam tarihi okuması*. İletişim Yayınları.
- Gençosmanoğlu, A. (2020). Modern dünyada Müslümanlar İçin İslam'ı yeniden keşfetmek: Müphemlik kültürü ve İslâm üzerine eleştirel bir değerlendirme. *İnsan & Toplum*, 10 (3), 190-216.
- Hallaq, W. (2019). *İmkânsız devlet: Modern çağda bir İslam devleti niçin mümkün değildir?*. Babil Kitap.
- Mahmood, S. (2005). *Politics of piety: The Islamic revival and the feminist subject*. Princeton University Press.
- Salvatore, A. (2016). *The sociology of Islam: Knowledge, power and civility*. Wiley Blackwell.
- Sayyid, S. (2017). *Fundamentalizm korkusu: Avrupa merkezcilik ve İslamcılığın doğuşu*. Açılım Kitap.
- Sayyid, S. (2019). *Hilafeti hatırlamak: Dekolonizasyon ve dünya düzeni*. Vadi Yayıncılık.